

SPOREN  
VAN DRIE  
OKTOBER





RUURD  
KOK

# SPOREN VAN DRIE OKTOBER

Tastbare herinneringen  
van beleg en ontzet van Leiden





# INHOUD

- |     |   |    |
|-----|---|----|
|     | Voorwoord   | 6  |
| 1.  | Op zoek naar sporen van Drie Oktober  | 12 |
| 2.  | Schimmen van de apostelen. <i>De Pieterskerk in Leiden</i>                          | 18 |
| 3.  | Vergeeten oorlogsmisdaad. <i>De Blauwe Steen in de Breestraat</i>                   | 26 |
| 4.  | Hinderlaag op murwe dijk. <i>Herdenkingsboom op de Spaarndammerdijk</i>             | 34 |
| 5.  | 'Op de bodem van de vijant'. <i>Een straatnaam in Noordwijkerhout</i>               | 40 |
| 6.  | Stukjes gebrandschilderd glas. <i>De kerkruiene in Warmond</i>                      | 46 |
| 7.  | 'Een ravennest der Spagnolen'. <i>De toren van de Rijnsburgse abdij</i>             | 52 |
| 8.  | Toegang tot heel Holland. <i>Gouwsluis bij Alphen aan den Rijn</i>                  | 58 |
| 9.  | Het grootste oorlogssucces. <i>De locatie van de Boshuizerschans</i>                | 64 |
| 10. | De plaats waar Leidens Ontzet begon. <i>De Groenedijk in Capelle aan den IJssel</i> | 70 |
| 11. | Volledig mislukte aanval. <i>De Voorweg in Zoetermeer</i>                           | 76 |



- 82 12. De laatste stopplaats. Het Papemeer bij Zouterwoude
- 88 13. Drie vierkante meter Lammenschans. Bij de Lammebrug
- 94 14. 'Hier kwamen de geuzen binnen'. De Vliet in Leiden
- 100 15. Een parade met trommels en speellieden. Dwars door de Leidse binnenstad
- 108 16. De bakermat van de Leidse universiteit. Een verborgen klooster aan het Rapenburg
- 116 17. In het voetspoor van Van der Werf. Het poortje in Museum De Lakenhal
- 122 18. Langzaam herstel van de oorlogsschade. Een verweesde grafkelder in Voorschoten
- 128 19. De betekenis van sporen uit het verleden
- 134 Verantwoording
- 136 Literatuur
- 138 Register op geografische namen
- 140 Register op personen
- 143 Over de auteur

# Voorwoord

**Dit is een boeiend boek en een inspiratie om op de fiets te springen en zelf te gaan kijken naar alle plaatsen in en rond Leiden die hier worden beschreven. Ruurd Kok is natuurlijk niet de eerste die de aandacht vraagt voor de sporen van het beleg en ontzet in Leiden. De Leidse binnenstad is een 'herinneringslandschap', vol sporen van het zestiende-eeuwse oorlogsverleden. De stadsgidsen vertellen daarover sinds jaar en dag graag hun verhalen.**

Sommige van die sporen zijn bewust gelegd. Het Leidse stadsbestuur maakte in 1574 van het Beleg en Ontzet meteen het nieuwe oerverhaal van de stad, daarbij al snel ook geholpen door de nieuwe universiteit. Al meteen kwam er de jaarlijkse gedenkdag op 3 oktober. Voor een plaquette op

het Leidse stadhuis maakte oorlogsheld en stadssecretaris Jan van Hout zijn beroemde gedicht over de 'Zwarte hongersnood' die de stad had doorstaan, en het brood dat God daarna had gezonden. Op andere plekken in de stad waren er inscripties. In het stadhuis kwamen schilderijen over het beleg en ontzet te hangen. Ook in Leidse families werden herinneringen tastbaar gemaakt en gehouden. In de gevel van hun huis aan het Rapenburg toonden de Van Duivenbodes trots hoe hun duiven boodschappen aan de Prins hadden vervoerd. De familie Schaeck vertoonde de hutsopot die nu nog in de Lakenhal is te zien. De familie Van der Werf bestelde een schilderij en een monument om de rol van hun beroemde voorvader te eren. Deze burgers en hun stadsbestuur koesterden een verhaal waar Leiden trots op was en is: het verhaal van de ontberingen die de stad en zijn burgers hadden doorstaan voor de goede zaak van de vrijheid.

Maar in dit boek zoekt Ruurd Kok vooral naar de sporen die juist niet zo zijn gekoesterd. Het gaat daarbij vaak om de sporen van de verliezers van dit conflict. Verliezers waren natuurlijk de soldaten van het koninklijke leger, dat de belegering op 3 oktober moest opgeven. Ook slachtoffer waren katholieke kloosterlingen, die uit hun kloosters werden verdreven en op de vlucht sloegen. De grootste verliezers, lezen we in dit boek, waren de gewone plattelanders die geen sterke muren hadden om zich achter te verschuilen, die geen soldaten konden inhuren om zich te verdedigen en geen verweer hadden tegen oorlogsgeweld. Hun belangen werden door de opstandige autoriteiten in Leiden en door de Prins vaak niet meegewogen. Om Leiden te kunnen ontzetten, moest enorm veel land onder water worden gezet – wat de boeren daarvan vonden, vroeg niemand.

Kok neemt ons dan ook mee op een echte speurtocht naar sporen in en rond de stad: naar de schansen die werden verlaten, de kloosters die door soldaten werden leeggeroofd of door de stad in beslag werden genomen, naar de dorpskerken die afbrandden, de boerenhoeves die werden verlaten door boeren wier land onder water was gezet. Het zijn sporen van geweld, verlies en onrecht, sporen waarop niemand trots was en die de gidsen nooit hebben gehaald – ze moeten aan elkaar worden gepuzzeld uit archeologische vondsten, afbeeldingen, kaartmateriaal en een enkele geschreven bron. Door samen te werken kunnen archeologen, conservatoren, historici en bouwkundigen vaak ook een heel eind komen om sporen te duiden. Ruurd Kok laat goed zien hoeveel kennis van die sporen er ook is bij lokale vertellers en vrijwilligers van historische verenigingen. Het zijn juist de verhalen van al die betrokken mensen die Kok helpen om het belang van die sporen voor ons tot leven te brengen.

De aandacht voor deze sporen past in een bredere trend. In de geschiedschrijving over de Tachtigjarige Oorlog krijgt het verhaal van de verliezers de laatste tijd steeds meer aandacht. Dat zien we ook goed terug in de jaarlijkse 3 oktoberlezingen, waarvan Kok veel gebruik kon maken. De laatste tijd bereikt dat onderzoek gelukkig ook een steeds breder publiek. In de succesvolle televisieserie ‘Tachtig jaar oorlog’ die de NTR in 2018 uitzond, werd indrukwekkend in beeld gebracht dat de Opstand in de eerste plaats een burgeroorlog was waarin Nederlanders niet alleen tegenover hun koning maar vooral ook tegenover elkaar kwamen staan. De serie vroeg ook al aandacht voor het ‘boerenverdriet’ – de vele slachtoffers op het platteland. Ook daar waren het juist lokale verhalen die dat het beste lieten zien. Het onderzoek naar deze kant van het verhaal is nog steeds in volle gang, maar kan enorm veel opleveren, blijkt ook weer uit dit Leidse project. Het is prachtig dat Ruurd Kok dit nu voor een bredere lezerskring inzichtelijk heeft gemaakt.

Judith Pollmann

*Hoogleraar vroegmoderne Nederlandse Geschiedenis,  
Universiteit Leiden*



7

5

18

6

12

11

10

8





De nummers op de kaart verwijzen naar de hoofdstukken.

4. **Hinderlaag op murwe dijk.** Herdenkingsboom op de Spaarndammerdijk
5. **'Op de bodem van de viant'.** Een straatnaam in Noordwijkerhout
6. **Stukjes gebrandschilderd glas.** De kerkruïne in Warmond
7. **'Een ravennest der Spagnolen'.** De toren van de Rijnsburgse abdij
8. **Toegang tot heel Holland.** Gouwsluis bij Alphen aan den Rijn
10. **De plaats waar Leidens Ontzet begon.** De Groenedijk in Capelle aan den IJssel
11. **Volledig mislukte aanval.** De Voorweg in Zoetermeer
12. **De laatste stopplaats.** Het Papemeer bij Zouterwoude
18. **Langzaam herstel van de oorlogsschade.** Een verweesde grafkelder in Voorschoten

**Kaart van Rijnland en Amstelland, anoniem, naar Balthasar Florisz. van Berckenrode, 1629-1649** (Collectie Rijksmuseum).

Leiden

Lopsum

Soychhusen



16

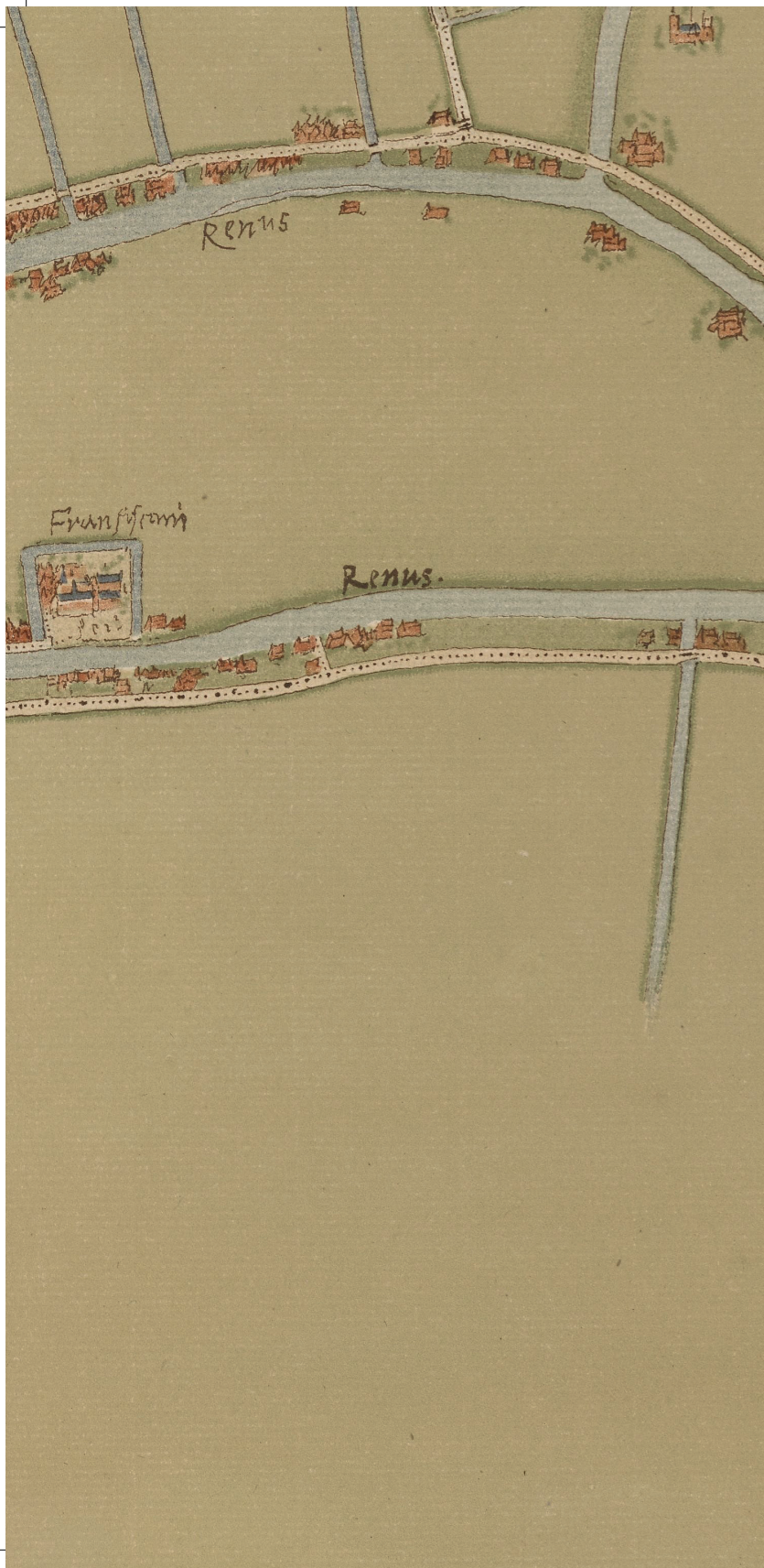
3

2

9

14

13



De nummers op de kaart verwijzen naar de hoofdstukken. Nummers 15 en 17 zijn niet aangegeven omdat het meerdere locaties betreft.

2. **Schimmen van de apostelen.** De Pieterskerk in Leiden
3. **Vergeeten oorlogsmisdaad.** De Blauwe Steen in de Breestraat
9. **Het grootste oorlogssucces.** De locatie van de Boshuizerschans
13. **Drie vierkante meter Lammenschans.** Bij de Lammebrug
14. **'Hier kwamen de geuzen binnen'.** De Vliet in Leiden
16. **De bakermat van de Leidse universiteit.** Een verborgen klooster aan het Rapenburg

**Stadsplattegrond van Jacob van Deventer uit circa 1545** (Collectie Erfgoed Leiden en Omstreken).

# 1. Op zoek naar sporen van Drie Oktober

‘Tegen halféén stroomde de bonte en gedecoreerde schare naar buiten de voorm. Koepoort en den Vliet om getuige te zijn van de toebereidselen of den intocht van der heil-aanbrengende, kloeke Watergeuzen.’

Op 3 oktober 1887 voer voor het eerst weer een geuzenvloot Leiden binnen. ‘Evenals vóór 313 jaren, hoewel thans niet uitgehongerd, verdrong men zich in de nabijheid der versierde schuiten, welke platboomde vaartuigen moesten voorstellen’, schrijft *Leidsch Dagblad* twee dagen later over de festiviteiten. Nog elk jaar worden de geuzen feestelijk binnengehaald in Leiden.

Op 3 oktober komt Leiden tot stilstand. ‘Van ‘s morgens vroeg tot ‘s avonds laat vieren jong en oud dat Leiden in 1574 is bevrijd van de Spanjaarden en herdenken we het belang van vrijheid.’ Zo omschrijft de 3 October Vereeni-

ging op haar website het ‘Feest der Feesten’ dat de vereniging sinds 1886 organiseert. De viering en herdenking van Leidens Ontzet is in 2019 opgenomen in de Inventaris Immaterieel Erfgoed Nederland.

Met het jaarlijkse volksfeest wordt gevierd en herdacht dat op 3 oktober 1574 een einde kwam aan de belegering van Leiden door Spaanse troepen. Leidens Ontzet vond plaats tijdens de Tachtigjarige Oorlog of Nederlandse Opstand (1568-1648), de opstand tegen de Spaanse koning Filips II, toen landsheer van de Nederlanden. Het was niet alleen een strijd tegen het Spaanse gezag, om behoud van privileges en tegen strenge belastingmaatregelen, maar

**De geuzen varen de stad weer binnen in september 2018, ter gelegenheid van de inschrijving voor haring en wittebrood** (foto Emile van Aelst).





ook een strijd om geloofsvrijheid die alle kenmerken had van een burgeroorlog tussen katholieke Spaansgezinden en protestantse opstandelingen.

De voor Leiden en omgeving zo belangrijke gebeurtenissen speelden zich af tijdens de eerste fase van deze opstand. Een fase die door de Leidse historicus Simon Groenveld is omschreven als 'een eerste golf van gewelddadigheden tussen opstandelingen en wettig gezag'. Voor Holland niet meer dan twee jaar oorlog, aldus historicus en schrijver Jan Blokker. 'Gemeten op de tachtig jaar van het totaal was het eigenlijk in een vloek en een zucht gebeurd', merkt hij relativerend op.

De inwoners van Leiden en de bewoners van het omliggende platteland zullen dat heel anders hebben ervaren. Zij kregen veel langer dan twee jaar te maken met geweld en oorlogshandelingen. De lokale onderzoeker Jan Duivenvoorden beschrijft de gevolgen voor de inwoners van Noordwijkerhout kortweg als 'vijf jaren hel'. In 1571 sloegen bewoners van de kuststreek al op de vlucht voor plunderende geuzen en de Spaanse troepen vertrokken pas in voorjaar 1577, na het in oktober 1576 gesloten vredesakkoord dat bekend is geworden als de Pacificatie van Gent. Daarmee kwam een eind aan de strijd in Holland. In overige delen van de Nederlanden zou hierna nog jarenlang worden gevochten.

Achteraf bleek het ontzet een keerpunt in de Leidse geschiedenis, aldus de canon van Leiden. 'Er volgde een nieuwe bloeiperiode voor Leiden, gebaseerd op een herleving van de textielnijverheid en op de nieuwe universiteit.' Het is goed hier de woorden van historicus Groenveld in herinnering te brengen: 'Het ontzette Leiden stond, evenals het verdere opstandige gebied, eind 1574 voor een nog allesbehalve zekere toekomst...'

Wat herinnert er buiten het jaarlijkse feestgedruis in en om Leiden nog aan de Spaanse belegering en het ontzet door de geuzen?

Leiden ontleent haar officiële wapenspreuk 'Haec libertatis ergo' – dit omwille van de vrijheid – aan de kreet die stadssecretaris Jan van Hout tijdens het beleg op het papier noodgeld liet drukken om de Leidse burgers eraan te herinneren waarom ze de ontberingen moesten zien te doorstaan. Een kopie van een zilveren noedmunt siert tegenwoordig nog de amtsketen van de Leidse burgemeester.

Iconische topstukken zijn te bewonderen in Museum De Lakenhal, zoals de legendarische hutspot en het enorme schilderij waarop burgemeester Van der Werf heldhaftig zijn eigen lichaam te eten aanbiedt aan de hongerende bevolking. In de stad herinneren meerdere straatnamen aan personen die een rol speelden tijdens het beleg, zoals de Van der Werfstraat en de Jan van Houtkade.



**Kinderen verwelkomen de geuzen bij hun jaarlijkse intocht voorafgaand aan de inschrijving voor haring en wittebrood, september 2019** (foto Rob van Dullemen).

**< De hutspot in Museum De Lakenhal, met rechts het schilderij 'De zelfopoffering van burgemeester Pieter van der Werf' van Mattheus Ignatius van Bree uit 1816/1817** (foto Ruurd Kok).